

Туркіна Ірина Євгенівна,
доцент Севастопольського національного
технічного університету, к.політ.н.

ТИПОЛОГІЇ ПРАВОВИХ СИСТЕМ І РОЛЬ ОРГАНІВ СУДОВОЇ СИСТЕМИ В МЕХАНІЗМІ ДЕРЖАВИ

Аналізується нормативна основа правової системи, розглядаються категорії «правова система», «система права», визначається роль судової системи в забезпеченні єдності механізму держави.

Ключові слова: державне управління, правова система, система права, судова система, судоустрій, судочинство.

Turkina Irina

TO THE TYPOLOGY OF THE LEGAL SYSTEMS AND ROLE OF ORGANS OF THE JUDICIAL SYSTEM IN THE MECHANISM OF THE STATE

An analysis is given normative basis of the legal system, categories are examined «legal system», «system of right», the role of судової системи is determined in забезпеченні єдності механізму держави.

Key words: state administration, legal system, system of right, judicial system, rule-making.

Туркина Ирина Евгениевна

ТИПОЛОГИИ ПРАВОВЫХ СИСТЕМ И РОЛЬ ОРГАНОВ СУДЕБНОЙ СИСТЕМЫ В МЕХАНИЗМЕ ГОСУДАРСТВА

Анализируются нормативная основа правовой системы, рассматриваются категории: «правовая система», «система права», определяется роль судебной системы в обеспечении единства механизма государства.

Ключевые слова: государственное управление, правовая система, система права, судебная система, судоустройство, судопроизводство.

Постановка проблеми. Цінність поняття «правова система» полягає в тому, що воно дає додаткові аналітичні можливості для комплексного аналізу державно-правової сфери життя суспільства.

Сучасну дійсність державного управління стало важко відображати за допомогою старих, вузьких конструкцій. Потрібні ширші побудови, що дозволяють проводити відповідно і гнучкіші, і адекватніші наукові операції, досягати вищих рівнів узагальнення, абстракції. Одна з таких категорій – правова система, що дає можливість аналізувати й оцінювати всю державну реальність в цілісному вигляді, а не окремі її компоненти.

Взагалі система – це сукупність елементів, що взаємозалежні одна від одної, і утворюють певну цілісність, єдність. Для вивчення зарубіжних правових систем є методологічні труднощі. Справа в тому, що мало праць українських учених у сфері державного управління присвячені судовій владі. Для європейських держав такою основою є римське право, що знаходить своє відображення в академічних навчальних курсах, у вступній частині яких включається вся «теорія»: «суспільство, держава, право; інтерпретація юридичних норм; право в суб'єктивному змісті». При цьому суто судам достатньої уваги не приділяється, у той час як це вищий щабель реалізації (застосування) права. Відсутня загальна теорія з приводу ролі судів у різних правових системах, за словами А. Ф. Черданцева, в «одних випадках суди створюють право (у країнах загального права), в інших тільки застосовують, в третіх можуть займати проміжне становище» [1, с. 56].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При розробці теоретичної основи досліджуваного питання фундаментальне значення мали наукові роботи вчених та суддів таких, як: О. Белянєвич, М. Козюбра, А. Колодій, В. Комаров, В. Тацій, П. Ткачук, В. Тихий, Ю. Тодика, М. Цвік, А. Черданцева, В. Червонюк, В. Шаповал, Ю. Шемшученко; зарубіжних учених: Л. Генда, М. Гейл, В. Блекстоун, Р. Кросс, Т. Ли, Р. Шпрекера та інших.

Мета статті полягає у здійсненні наукового аналізу типології правових систем, визначенні ролі органів судової системи в механізмі держави.

Виклад основного матеріалу. Під правовою системою розуміється сукупність внутрішньо узгоджених, взаємозв'язаних, соціально однорідних юридичних засобів (явищ), за допомогою яких публічна влада надає регулятивно-організуючу і стабілізуючу дію на загальні відносини, поведінку людей і їх об'єднань (закріплення, регулювання, дозвіл, зобов'язання, заборона, переконання і примус е, стимулюванні і обмеженні, превенції, санкціях, і т.д.).

Це комплексна, інтегруюча категорія, що відображає всю правову організацію суспільства.

Нормативна основа правової системи – право, за характером якого легко можна судити про сутність правової системи суспільства, правову політику і правову ідеологію держави. Крім права, як стрижньового елемента, правова система включає безліч інших додатків: правотворчість, правосуддя, юридичну практику, нормативні, правозастосовчі і правотлумачні акти, правовідносини, суб'єктивні права і обов'язки, правові установи (суди, прокуратура, адвокатура), законність, відповідальність, механізми правового регулювання, правосвідомість і ін. Вичерпний їх перелік дати скрутно, оскільки правова система – складне, багат шарове, різнорівневе, ієрархічне і динамічне утворення.

Вхідні в правову систему компоненти неоднакові за своїм значенням, юридичній природі, самостійності, ступеню дії на суспільні відносини, але в той же час вони підпорядковані деяким загальним закономірностям, характеризуються єдністю. Функціонування такої системи – складний процес механізму державного управління.

Поняття «правова система» від поняття «система права» необхідно розрізняти. Тракткування цих понять носить дискусійний характер.

Система права розуміється як структура права, поділ його на галузі та інститути. Правова система – більше широке поняття, що охоплює не тільки право, його джерела, але й правосвідомість, юридичну науку та практику, систематизацію права, правозастосування, тлумачення, тобто всі правові явища (у тому числі судоустрій і судочинство) [2, с. 124]. Правова система являє

собою сукупність взаємозалежних, погоджених і взаємодіючих правових елементів, таких як: норми, інститути, галузі права (інституціональний аспект); правові (судові) установи (організаційно-структурний аспект); а також поведінковий і духовно-культурний аспекти [3, с. 79].

Правова система, на думку А. В. Полякова, містить у собі правові тексти, а також засоби правової легітимації (у тому числі громадська правосвідомість) і власне право (систему права) [4, с. 312]. На його думку, класифікація правових систем збігається із класифікацією правових культур, а основні розходження між правовими родинами саме й будуть полягати в специфіці правових текстів і специфіці правової свідомості суспільства, з якого, зокрема, випливають способи й форми правової легітимації.

Системи права – це об'єктивно існуючі різні національні (і наднаціональні) системи внутрішньо погоджених правових норм, що виражаються в поділі єдиного права на окремі галузі й інститути. У кожній країні діє своя національно-державна система позитивного права [5, с. 6]. Разом з тим різні національні системи права поєднують у правові спільності («родини», типи), кожна з яких містить у собі трохи близьких по своєму генезисі й характеристикам національних систем права. Рене Давид, розрізняв наступні види правових систем: романо-германську, загального права, соціалістичного права, філософського або релігійного права [5, с. 12]. У своїй класифікації Р. Давид виходив із двох критеріїв: юридично-технічного критерію (джерела права, структура права, юридична термінологія, правові принципи, концепції, конструкції, методи й практика юристів) і ідеологічного критерію – філософські, політичні, економічні принципи, світогляд і суспільні ідеали, на які опирається відповідне національне право.

Існують й інші підходи до класифікації систем права. Так, К. Цвайгерт і Г. Кетц виходять із такого критерію як «правовий стиль» національного права, що визначається п'ятьма факторами: походженням й еволюцією права, своєрідністю юридичного мислення, специфічними правовими інститутами, природою джерел права й способами їхнього тлумачення, ідеологічними

особливостями. Виходячи із цього, вони об'єднали різні системи права в наступні «правові кола» (групи): романське, германське, скандинавське, англо-американське, соціалістичне, ісламське, індуське [6, с. 94].

Зазначені критерії, на думку академіка В.С. Нерсисянца, не дозволяють класифікувати й оцінювати різні національні системи діючого права за рівнем і характером їх властиво правової розвиненості [3, с. 155]. Різні національні системи права в сучасному світі в силу різночасності виникнення, особливостей історико-державного розвитку відрізняються різним рівнем правової розвиненості, тобто різним ступенем і мірою наявності й вираження єдиних, загально-правових засад і положень. На думку В.С. Нерсисянца, правові системи країн Західної Європи відрізняються найбільш високим рівнем правової розвиненості.

Теоретики права найчастіше не включають поняття «судова система» у поняття «правова система», уживаючи термін «судово-правова система».

Поняття «судова система» різні автори також визначають по-різному. Найчастіше судова система визначається як сукупність всіх судів держави, що мають загальні завдання, зв'язаних між собою відносинами по здійсненню правосуддя, кожна з ланок якої має однакову компетенцію. А.Я. Сухарев дає ще більш лаконічне визначення: «судова система – сукупність всіх судів даної держави» [7, с. 278]. В основному, всі визначення, так чи інакше, зводяться до того, що судова система – це обумовлена Конституцією й законами «сукупність судів, організованих на демократичних принципах з урахуванням національно-державного й адміністративно-територіального устрою» держави.

Судоустрій неправильно розуміти в широкому змісті як «судова система» країни (як воно розуміється багатьма авторами монографій, що мають таку назву), тобто види судів й інших органів судової влади. У вузькому змісті, на нашу думку, судоустрій – це тільки структура судів. Судоустрій найчастіше також визначається не коректно – як «сукупність норм, що встановлюють завдання, принципи організації й діяльності судів, їхню структуру та компетенцію» [8, с. 65]. Норми не можуть входити в поняття судоустрою.

Судочинство – це порядок і правила розгляду кримінальних, цивільних й інших справ, і, на нашу думку, не входить у поняття «судової системи», це – основний вид судової діяльності (і це не вся судова діяльність), і воно не входить у поняття «судова система».

Судову систему європейської держави Л.П. Сушко визначає, як сукупність судів (загальної юрисдикції й спеціалізованих), квазисудових органів і спеціальних органів судової влади, які цілеспрямовано здійснюють правосуддя й диференційовані за предметами провадження й іншими підставами, що функціонують у системі певної ієрархії [9, с. 31].

Дане визначення вперше характеризує структурну й функціональну складову судової системи саме європейських країн. Таким чином, у судовій системі розрізняються три суб'єктні елементи: суди, квазисуди й спеціальні органи.

При цьому суди – це органи держави, що здійснюють правосуддя у формі розгляду й вирішення цивільних, кримінальних, адміністративних й інших категорій справ у встановленому даною державою процесуальному порядку. Суди розрізняються як суди загальної юрисдикції та спеціалізовані: адміністративні, трудові, соціальні, фінансові, ювенальні, військові й ін.

Високий економічний розвиток «соціальних держав» забезпечує передачу частини повноважень від держави (судів) до громадянського суспільства (квазисудовим органам), у діяльності яких беруть участь судді, так що було б невірним не включати їх у поняття судової системи. Деякі різночитання у визначеннях квазисудових органів носять контекстуальний характер, при цьому потрібно враховувати різницю соціально-економічного розвитку й правової культури європейських країн та України.

Визначення квазисудових органів у європейських судових системах практично відсутні. Можна визначити квазисудові органи в судовій системі європейської держави як органи, що відправляють правосуддя як через спеціальних осіб, що не є професійними суддями (і навіть юристами), так і із залученням професійних суддів (звичайно із судів загальної юрисдикції).

Квazисуди широко представлені в англійському й романському типах судових систем.

В європейських країнах існує певне розмаїття спеціальних органів судової влади: органи виконавчої влади, що займаються судовою діяльністю (Держрада – вища інстанція адміністративних трибуналів у Франції); органи, що забезпечують єдність судової системи (у Франції – Трибунал з конфліктів, у ФРН – Загальний Сенат); особливі кримінальні (політичні) органи – Високий суд Правосуддя та Палата Правосуддя Республіки у Франції; канцлер юстиції і його апарат (Швеція); Рада з апеляцій (Данія); Риксреттен (Норвегія).

Таким чином, у поняття «судова система» входять суди та позасудові органи, а також спеціальні (особливі) установи судової влади. У цьому змісті й уживається дане поняття.

Яка ж роль судової системи в забезпеченні єдності механізму держави взагалі та механізму державної влади зокрема? Відповідь на це питання не проста. Судова система – це інститут, що діє як остаточний арбітр у застосуванні норм права, забезпечуючи їхню ефективність й виконання у правовій системі. Більша частина цивільних спорів, що розглядаються у суді, – спори між приватними особами. Щоб повністю виконувати свої функції, суди повинні мати повноваження переглядати адміністративні рішення у випадках апеляцій на підставі невідповідності останніх нормам права, зловживання або перевищення повноважень [10, с. 293].

Для того, щоб судова система успішно виконувала свої завдання, вона повинна відповідати великій кількості умов. По-перше, у кожній окремо взятої країні повинне бути ясне, чітке та однаково розуміння природи суду, його ролі в механізмі держави. Ця роль звичайно визначена в конституції та виражається у рішеннях вищого судового органу країни. У цьому випадку, мова йде про закріплення за судом права на вирішення конфліктів між органами державної влади, у тому числі і на рівні їхніх вищих органів.

Відсутність у державі законодавчої бази, що правильно визначає роль суду у державному управлінні, а також небажання населення країни делегувати суду

відповідні його винятковому статусу повноваження рано чи пізно неминуче ведуть до дестабілізації роботи механізму влади. Компетенція судів у цьому випадку обмежується вирішенням масиву спорів приватного характеру.

По-друге, самотійність і незалежність судової влади несумісна з пануванням догматизму в правосвідомості та правозастосуванні. Суд у романській і германській судових системах – тільки правозастосовуючий орган, з позиції теорії систем лише стримуючий інші органи державної влади.

По-третє, якщо суддівський корпус у своїй масі не розуміє або не повною мірою розуміє роль судової влади в державі, то закріплення її статусу в законі – не більше, ніж порожня декларація. Результат – суд як придаток виконавчої влади.

По-четверте, судова система повинна мати можливість розробити критерії регулювання й гарантувати, що норми права будуть безперечно застосовуватися та слугувати суспільним цілям, а судова активність, припустима у зв'язку з потребою захисту основних прав та свобод людини, не повинна порушувати рівноваги, досягнутої між різними гілками влади [11, с. 86].

По-п'яте, суд – це не тільки орган державної влади, але ще й порядок вирішення спору, у якому судді належить роль арбітра. Для організації ефективного судочинства одних тільки професійних суддів явно недостатньо, навички участі в судочинстві повинні мати представники сторін.

По-шосте, органи судової влади повинні мати відповідне матеріальне забезпечення, оскільки це одна з підстав самотійності та незалежності судової влади. Розвиток судової системи повинен мати випереджальний характер відносно загального розвитку країни, тому що контролюючий орган на порядок повинен бути краще підготовлений, ніж підконтрольні йому структури.

Судова система повинна бути доступною для тих, хто її потребує, а діяльність судів повинна відрізнятися ясністю й прозорістю.

Втім, усвідомити місце судів у механізмі держави неможливо без аналізу тієї ролі, яку вони грали в минулому, грають зараз, будуть грати в найближчому, а тим більше, віддаленому майбутньому. Поки ж історія

розвитку нашої цивілізації незаперечно свідчить, що у світі віднедавна існує стійка тенденція розширення повноважень судових органів. Необхідно проаналізувати деякі з існуючих моделей державного механізму та ту роль, що у них відіграє судова влада.

В американській державній системі суди зайняті трьома видами діяльності: вони застосовують закони, вони вирішують конфлікти та виробляють політику. Під «застосуванням законів» у цьому випадку розуміється здійснення правосуддя по кримінальних справах, «під вирішенням конфліктів» – розгляд приватних спорів цивільно-правового характеру. Що стосується функції «вироблення політики», то, зв'язуючи її з усією сукупністю правових норм і принципів, законодавчих актів, актів виконавчої влади, можна підтвердити правочинність англійських суддів імперативно вирішувати питання політичного курсу суспільства.

У Великій Британії значення судової системи для забезпечення збалансованої роботи механізму держави настільки ж велике як для парламенту, так і для уряду. По-перше, вже хоча б тому, що діюче англійське право сформоване, головним чином, судами. Історично склалося так, що судова влада у Великій Британії наділена повноваженнями, що дають їй можливість конкурувати із законодавчою в сфері правотворчості, одночасно із цим вона здійснює і контроль (нехай й у певних чітких процесуальних формах) за діяльністю виконавчого апарату. При цьому суди при розгляді конкретних справ перевіряють, наскільки рішення й дії посадових осіб відповідають законодавству, межах делегованих Парламентом виконавчій владі повноважень. За результатами розгляду справ суди наділені правом визнати акти, дії органів виконавчої влади незаконними.

У той же час британські суди (на відміну від американських) не можуть перевірити законність законодавчого акта на предмет відповідності його змісту принципам британського права, а також процедуру проходження закону через палати. Водночас суди практично не обмежені в інтерпретації законодавчих актів при прийнятті судових рішень. Однак, якщо Парламент дійде висновку

про те, що розумінні тієї або іншої норми судом не відповідає концепції закону, він вправі його змінити. Дана обставина лише в черговий раз підтверджує характерний для розвинених демократій факт дублювання функцій однієї галузі влади структурами іншої.

По-друге, відзначимо, що існування незалежної судової системи у Великій Британії за всіх часів розглядалося як одна з необхідних умов для забезпечення прав і свобод громадян та, що саме головне, безкризового функціонування держави.

По-третє, автономія і авторитет судової влади гарантовані вже самою системою її побудови. Вищою судовою інстанцією у Великій Британії є Палата Лордів британського Парламенту (повна офіційна назва – Appellate Committee of the House of Lords). Для Англії характерні також закритість, кастовість судового корпусу, особливого його вищого складу. Навіть відбір, навчання майбутніх суддів здійснюється у рамках самої судової системи. Судді займають свої посади доти, «поки поведуться добре», і можуть бути відсторонені від посади за поданням палат Парламенту. Такий випадок в історії Англії мав місце тільки один раз, у 1830 р. Як бачимо, англійці підстав не довіряти суддям не бачать. Не варто недооцінювати даної обставини, тому що віра народу в порядність чиновника – привід до схвалення їхніх дій.

По-четверте, судочинство, в основу якого покладений прецедент, гарантує наявність у державі єдиного правового простору.

Незважаючи на те, що концепція поділу влади в більш-менш оформленому вигляді з'явилася у Франції [12, с. 151], реалізувати її на практиці громадянам цієї країни вдалося набагато пізніше, ніж, скажімо, в Англії, лише наприкінці XIX ст. Причина подібного запізнення в історичному розвитку очевидна – відсутність протягом цілого сторіччя у свідомості французького народу необхідного для встановлення правової держави комплексу соціально-економічних цінностей.

Незважаючи на те, що у Франції на самому початку XIX ст. були прийняті ідеальні для свого часу процесуальні кодекси, які не тільки на багато років

пережили свого творця, Наполеона Бонапарта, який порівнював, як відомо, правосуддя зі священнодійством [13, с. 47], даний вид державної діяльності, всупереч вченням Ш. Монтеск'є, ніколи не сприймався як прояв реальної влади. Протягом двох століть Франція у сфері судового будівництва залишалася без сильної, самостійної та незалежної судової влади.

Суди у Франції, на відміну від Сполучених Штатів Америки, конфліктів між гілками влади не вирішують. У забезпеченні балансу влади їхня роль більш, ніж скромна: забезпечити дотримання прав і свобод, записаних у Декларації прав і свобод громадянина та у преамбулі Конституції. Функція конституційного контролю у Франції покладена на Конституційну раду.

Висновки. Функціональна характеристика суду як органу державної влади входить у повноважень законодавця, який у визначених Конституцією України параметрах деталізує принцип поділу влади, у тому числі шляхом визначення кола й меж повноважень відповідних органів.

Поняття «функції державної влади» повністю охоплює поняття «функції судової влади», оскільки судова влада, по-перше, є складовою частиною державної влади, у силу чого суди, діючи в ім'я досягнення загальнодержавних цілей, тільки їм властивими методами та засобами вирішують завдання, що стоять не стільки перед судами, як носіями влади спочатку державної, а потім уже й судової, скільки перед державою в цілому. По-друге, всі свої рішення суди приймають ім'ям держави.

Розглядаючи органи правосуддя як спосіб організації апарату судової влади, а судочинство – як спосіб її реалізації, можна констатувати, що і те, й інше основні елементи механізму судової влади, без існування якого її реалізація в суспільстві в якості самостійної державної управлінської влади просто немислима.

Таким чином, наведені вище формулювання з конституцій різних високорозвинених соціально орієнтованих держав, спосіб реалізації судової влади держави в суспільстві відбивають неповно, оскільки, якщо органи

правосуддя, упредметнені в реальних соціальних і державних інститутах, як носії судової влади, то судочинство – дієвий елемент їхнього існування.

Література.

1. Черданцев А.Ф. Теория государства и права / А.Ф. Черданцев – М. : Юрайт, 2002. – 240 с
2. Червонюк В.И. Теория государства и права / В.И.Червонюк – М. : Инфра-М, 2003. – 230 с.
3. Нерсесянц В.С. Теория права и государства / В.С. Нерсесянц – М. : Норма, 2001. – 185 с.
4. Поляков А.В. Общая теория права / А.В. Поляков – [2-е изд.]. – СПб. : Юрид. центр, 2003. – 620 с.
5. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р.Давид – М. : Госюриздат, 1967. – 45 с.
6. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права : в 2 т. / К. Цвайгерт, Х. Кётц. – М. : Международные отношения, – Т. 1. – 2000. – 280 с.
7. Большой юридический словарь / [под ред. А.Я. Сухарева, В. Е. Крутских]. – [2-е изд.]. – М. : «Инфра-М», 2001. – 704 с.
8. Шихата И. Правовая реформа. Теория и практика : учеб. пособие / И.Шихата. – М. : Белые альвы, 1998. – 203 с.
9. Сушко Л.П. Організаційно-правові засади здійснення судового контролю в Україні: Дис... канд. наук: 12.00.07 / Л.П. Сушко. – Київ, 2009. – 181 с.
10. Krawitz W. Recht und SistemthrorieWVemunft und Erfahrund im Rechtsdenken der Gegenwart. – В6, 19866. – S. 281–309.
11. Волколупов Е. В. Прокурорский надзор как гарантия обеспечения законности правовых актов : дис.... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Е.В.Волколупов. – Саратов, 2003. – 190 с.
12. Madclin L. Op. cit6 – Vol. 36. – P. 151

13. Боботов С. В. Правосудие во Франции / С.В. Боботов – М. : Изд-во ИЧП «ЕАР», 1994. – 108 с.